

„Čtečka může být dobrá, ale knížka je knížka“ (Čtení digitální a čtení tradiční)

„E-book reader can be good, but a book's a book“
(Digital reading and traditional reading)

Prof. PhDr. Jiří Trávníček, M. A. / Ústav pro českou literaturu AV ČR (Institute of Czech Literature of the CAS), Jurkovičova 19, 638 00 Brno

Resumé:

Článek, vycházející ze široké diskuse, se zabývá čtením digitálním a čtením tradičním – a to ve třech parametrech: (1) Na úrovni statistických dat z průzkumů Národní knihovny ČR a Ústavu pro českou literaturu AV ČR, (2) na úrovni orálně historického materiálu (čtenářských životopisů) z let 2009–2019 a (3) na úrovni experimentálních měření (soubor dat pocházejících z jiných mezinárodních výzkumů). Jde o tři úhly pohledu, které jsou v mnohém značně autonomní, ale celkově se doplňují do komplexního pohledu na fenomén čtení digitálního, jeho povahy a místa v současné kultuře. Ze všech tří perspektiv vyplývá, že digitalita a čtení nejsou v poměru nepřátelském, ale že poměr mezi nimi je daleko složitější. Hlavní výhodou tohoto zkoumání je to, jak se jednotlivé perspektivy vzájemně doplňují.

Klíčová slova: čtení tradiční a čtení digitální, statistika, čtenářské životopisy, experimentální výzkum, empirický přístup

Summary:

Taking into account a large variety of views, the study deals with the e-reading and the p-reading and is based on three ways of examinations: (1) on statistical data coming from reading surveys, carried out by the National Library of the Czech republic and the Institute of Czech Literature – the Czech Academy of Sciences, (2) on oral history materials gathered between 2009 and 2019, and (3) on experimental measurements coming from some international surveys. Thus, what we have to deal with are three points of view, to some extent autonomous, but also creating a complex look at the phenomenon of the e-reading, its nature and place within contemporary culture. What follows from these three perspectives is the fact that digitality and reading are no enemies. The relationship between them is much more complex. The main advantage of this approach is that it shows how these individual perspectives complement each other.

Keywords: p-reading and e-reading, statistics, reading life-stories, experimental research, empirical approach

Úvod

„Lidé dnes málo čtou, jen jsou na internetu.“ Nebo: „Vlivem internetu četba knih ustupuje.“ To jsou dva názory respondentů z posledního statistického výzkumu čtenářů a čtení v České republice.¹ A nejde rozhodně o názory osamocené. Je tomu skutečně

1 Jde o 4. statistický reprezentativní výzkum čtenářů a čtení v ČR populace 15+, organizovaný Národní knihovnou ČR a Ústavem pro českou literaturu AV ČR; terénní fáze proběhla od 11. 5. do 18. 6. 2018 (2007 respondentů, průměrná statistická chyba 2,2 %), a to s použitím metody CAWI (Computer Assisted Web Interviewing).

tak? Ničí internet (a vůbec digitální sféra) čtení? A jaký je vztah mezi čtením tradičním a čtením digitálním? Rozestřeme naše téma do tří průmětů: (1) nejdříve si všimneme toho, co ukázala statistika našich šetření; (2) poté se zaměříme na výpovědi z orálního výzkumu (z let 2009–2019)² čili na zkoumání prostřednictvím čtenářských životopisů. A (3) nakonec se věnujeme tomu, co ukazují výsledky experimentálních empirických výzkumů; zde se už opřeme o to, co jsme sebrali z různých výzkumů v cizině – výběrově, pouze o to nejpodstatnější. Společná všem třem průmětům je empirická povaha zjištěných údajů.

Než dáme prostor datům, dovolme si malou reflexi teoreticko-strategickou. Pomůže nám totiž zorientovat se v postojích vůči digitální době.

Digi-pesimismus, digi-optimismus, digi-realismus

Již od nástupu digitální revoluce a jejího masivního rozšíření (v 90. letech minulého století) se klade otázka, jaký je vztah mezi čtením digitálním a čtením tradičním („papírovým“), přičemž škála názorů je opravdu široká. Najdeme na ní – zejména na začátku debaty – *digitální katastrofisty*, kteří tvrdí, že digi-časy úplně mění paradigma a že s nimi nastává konec čtenářské kultury. Nejvyšší čas začít psát „gutenbergovské elegie“, což je název hojně zmiňované knihy Svena Birkertse (1994). V poslední době čelné místo mezi katastrofisty zaujal německý psychiatr Manfred Spitzer (2014, 2016), který tvrdí, že digitální média způsobují nezvratné změny a že pokud se s tím nenaučíme něco dělat zejména v dětském věku, nenávratně ničíme svůj mozek – jeho mentální i kognitivní schopnosti.

Proti tomu najdeme postoj, který bychom mohli nazvat *digi-optimismem*. Objevují se hlasy vyjadřující názor, že digitální sféra představuje stav vyšší technologické a kulturní dospělosti a zároveň jakousi emancipaci textu, čili čtenářská kultura jako by teprve ve fázi e-knihy dosáhla svého kýženého stavu: „jako bychom [v případě e-knihy] byli osvobozeni od všeho nepatřičného a rozptylujícího, co obklopuje text a zabraňuje nám soustředit se na rozkoš slov samých“ (Parks, 2014, s. 18). Text – konečně – dostává možnost vymanit se ze stránky coby svého materiálního vězení. Je slyšet – v jiné tonaci než za časů Marshalla McLuhana v 60. letech minulého století – hlasy o smrti tisku či knihy; nově se jednoduše prosadilo na úkor starého (Duguid, 1996). „Čeká nás“ – tvrdí Lukasz Gołębiowski (2008, s. 95) – „*kultura zbavená knihoven, tiskáren, knihupectví, zkrátka [...] kultura, před níž neutečeme, protože před pokrokem utéct nelze*“. Vše je nesené samotným faktem nového média, tím, co umožňuje. Jeff Gomez (2008) užívá evoluční darwinovskou metaforu: tak jako žárovka nahradila oheň, kniha elektronická musí nahradit knihu tištěnou, a rozvíjí ji dále – prestižní nepohodlnost knihy tištěné musí ustoupit uživatelskému pohodlí knihy elektronické.

Asi neplodnějšími hlasy dané debaty jsou ty, jež bychom mohli nazvat jako *poučený a kritický digi-realismus*. Jeho zdrojem se stává namnoze historie. Skutečně je digitální revoluce změnou tak epochální, tedy takovou, jež nesnese srovnání s ničím, co tu už bylo? Již vzpomenuť McLuhan považoval za klíčovou mediální změnu posun k obrazům (filmu, televizi), který se odvrací od „Gutenbergovy galaxie“. Klade se otázka, zda předchozí kulturní změny nepředstavovaly revoluce přinejmenším srovnatelné s tou,

2 Jde o orální výzkum: v první fázi (2009–2015) jsme nahráli a přeřpsali 137 čtenářských životopisů obyvatel z celé ČR; v druhé fázi (2017–2019) to bylo 37 čtenářských životopisů.

kerou přináší digitální revoluce – vznik písma, vynález knihtisku, nástup masové gramotnosti během 19. století, nástup „*technických obrazů*“, jak nazývá film a televizi Vilém Flusser (2001). Například Roger Chartier soudí, že jedním nejvýraznějších kulturních přerývů byl přechod ze svitku na kodex (Rodak, ed., 2009, s. 62). Opírají se o historii, konkrétně o sledování toho, jak si kdy kultura poradila s nástupem nového média, přichází Henry Jenkins (2006) s konceptem sbíhání (*convergence*) – jde o to, že mezi médii starými a novými se neodehrává souboj, darwinovské vytěsňování, v němž nové vítězí nad starým, ale daleko spíše něco jako vyjednávání, nové rozdělení rolí, tedy přeformátování mediálně-kulturního vzorce. Zmíněn by tu měl být hybridní model – propojení digitálního a tištěného světa – Naomi S. Baronové (Baron, 2015, s. 222–223). Tak či onak jsme masírováni spíše rétorikou „*velkého zlo-mu*“ (Kowalska, 2014, s. 154–155) či „*mytologií zániku kultury písma*“ (Wojciechowski, 2009, s. 41). Místo abychom vnímali digitální revoluci v perspektivě komunikační (podstatné nejsou jen technologické možnosti nového média, ale i jejich vnímatel) a historické, podléháme nakažlivé „*nemoci okamžitosti*“ (Siciński, cit. p. Kowalska, 2014, s. 154).

Ve veřejném prostoru i v běžném povědomí lidí (viz výroky na začátku) je však vztah tradičních a digitálních médií vnímán jako spor, souboj či zápas. Také proto, že tyto modalities nemají rády jen masová média, ale často i věda.

Statistická data

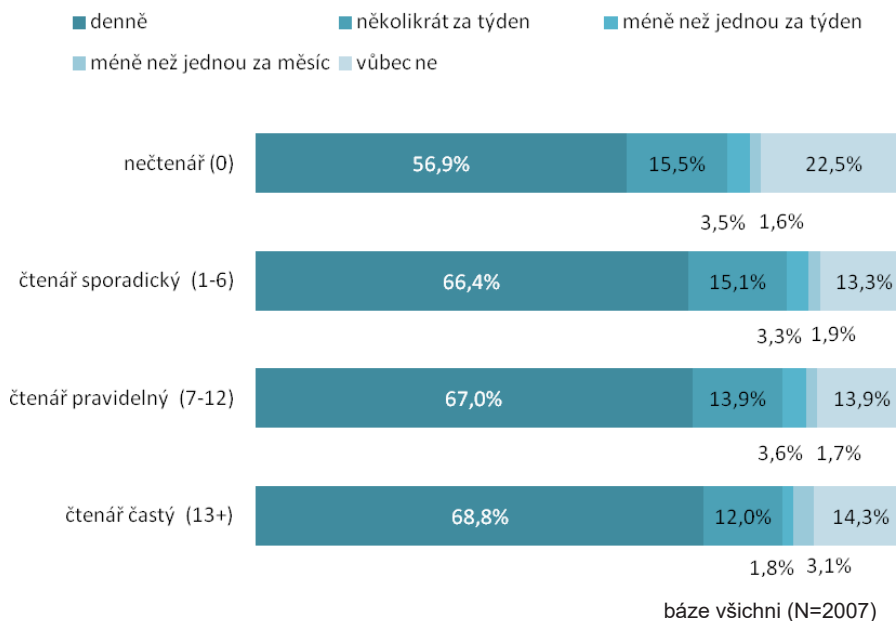
Půjde o makropohled – čili vystavme čtenářství a digi-sféru přímé konfrontaci se statistickými daty našeho posledního výzkumu z roku 2018. Pro větší plastičnost budeme všude používat čtyři kategorie čtenáře, jak s nimi v našem výzkumu pracujeme. Jsou jimi: *nečtenář* (0 přečtených knih za rok), *čtenář sporadický* (1–6 přečtených knih za rok), *čtenář pravidelný* (7–12 přečtených knih za rok), *čtenář častý* (13 a více přečtených knih za rok). Jde sice o kategorie konstruované statisticky, ale za každou můžeme objevit i jistý kulturně hodnotový postoj. Kvantitativní hledisko počtu přečtených knih za rok vykazuje i různou úroveň kvality – nastavení vůči čtenářské kultuře. Ten, kdo nepřečte žádnou knihu za rok, je zřejmě nečtenářem (knih) úplným; rok je totiž dost dlouhá doba, aby někdo, kdo má zvyk číst, ke knize sáhl i v nejméně přejících podmínkách. Čtenář sporadický – to je někdo, kdo čte jen výjimečně, hlavně o dovolené, během vánočních svátků nebo tehdy, kdy mu někdo jiný nějaký titul velmi naléhavě doporučí (a často i půjčí). Čtenář pravidelný – čtení knih pro něho kulturní či volnočasovou prioritou není, ale bez knížek nežije, knihy patří do jeho obzoru. Čtenář častý – v jeho případě knihy tvoří jednu z kulturních priorit; mají místo v jeho každodenním programu.

Podívejme se nejdříve na jednotlivé druhy čtenářů a jejich užívání internetu – jak často „na něm“ jsou.

Kvůli jednodušší interpretaci si všimějme především první položky (denně). A pro srovnání ji konfrontujeme s údaji z opačného konce (vůbec ne). První položka zřetelně ukazuje nárůst (denních) uživatelů internetu v souvislosti s nárůstem intenzity čtení. A možná ještě podstatnějším poznatkem budiž, že nejvýraznější dělicí čára vede mezi nečtenářem a čtenářem sporadickým. Čili kdo nečte, má i méně pravidelný zvyk užívat internet než ten, kdo čte.

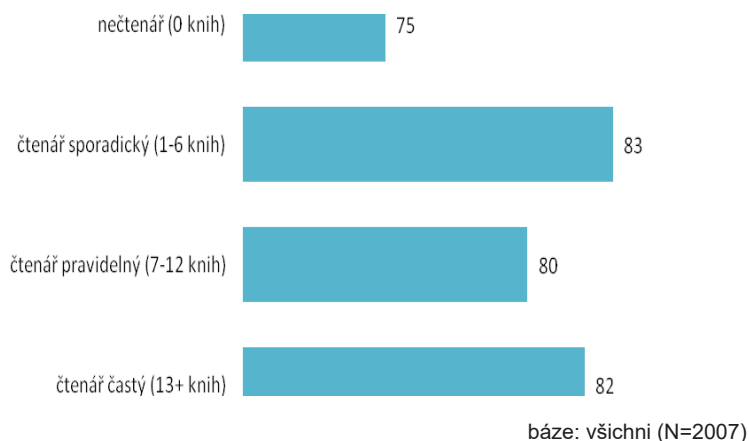
Další data čtenářské kultury tendenci, že internet nejde proti čtení, ještě potvrzují: 72 % denních uživatelů najdeme u těch, kdo v předchozím roce navštívili veřejnou knihovnu, oproti 54,5 % u těch, kdo do knihovny nikdy nechodili. U těch, jimž rodiče v dětství předčítali, najdeme 68 % denních internautů, kdežto u těch, jimž rodiče nepředčítali, jich je 47,3 %.

Graf 1 Čtenáři a užívání internetu – jak často

Údaje z grafu 1 bychom měli konfrontovat s jinými daty, a sice takovými, kde je rovněž obsažena digi-sféra. Podívejme se tedy na každodennost čtenářů pod úhlem průměrně strávených „internetominut“. Teoreticky by se mohlo stát, že nečtenáři jsou na internetu ne tak často, ale tráví na něm více času.

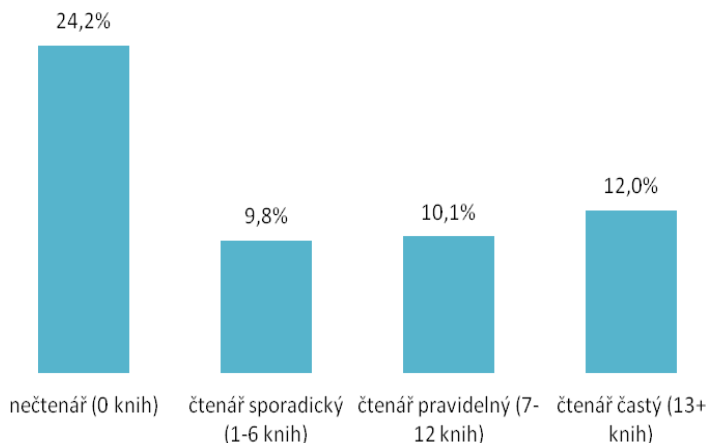
Graf 2 Čtenáři a počet minut na internetu denně

Data prvního grafu jsou zde potvrzena, především pokud jde o stejnou rupturu mezi nečtenářem a zbytkem škály. Co se týče jednotlivých druhů čtenáře, zde již neplatí, že čím silnější čtenář, tím větší průměrný počet internetominut (za den). Rozdíly mezi nimi jsou zanedbatelné.

Měli bychom prověřit i samotnou digi-sféru – konkrétně, co v ní jednotlivé druhy čtenářů čtou. Vzniká totiž otázka, zda právě tady se nemůže skrývat pole pro nečtenáře (knih). Není v této oblasti (v digi-materiálech) pro ně (poslední) šance, jak rozvinout vlastní čtení? Respondenti našeho výzkumu dostali šanci odpovědět, jaké druhy materiálů v digi-sféře čtou; měli na výběr ze škály: zprávy, internetová vydání novin a časopisů – zápisky, komentáře, internetové deníky (blogy) – internetová fóra a diskusní skupiny – beletristické texty (básně, povídky, romány) – jiné – nic z uvedeného. V následujícím grafu se nacházejí – kvůli zjednodušení – ti, kdo v digi-sféře nečtou nic.

Graf 3 Čtenáři, kteří na internetu nečtou nic

báze: internauti (N=1706)

Největší zlom najdeme – opět – mezi nečtenářem a zbytkem čtenářské škály. Ukazuje se, že ti, kdo nepřečtou za rok ani jednu knihu, čtou rovněž výrazně méně v digi-sféře; jejich počet je zhruba dvakrát větší než těch, kdo knihy čtou. Rozdíly u jednotlivých druhů čtenářů jsou zanedbatelné. Internet není pro čtení bariérou, spíše naopak: nečtení je bariérou pro internet.

Jaké závěry lze z těchto statistických údajů učinit? Vrací se nám pořád stejný vzorec – výrazná ruptura mezi nečtenářem a zbylými třemi druhy čtenářů. Všechny ostatní tendence už tak významné nejsou. Hranice mezi nečtenáři a čtenáři tvoří i výrazný předěl mezi užíváním a neužíváním internetu. Rovněž statistické výzkumy jinde ve světě potvrzují, že internet nejde proti čtení. Čili: čtení si ve vztahu k internetu a vůbec digi-sféře nestojí tak špatně jako vůči takzvaným pasivním médiím (zejména televizi). Důvodem může být to, že „počítačová gramotnost se rozvíjí na stejném základě jako gramotnost tradiční“ (Wierny 2009, s. 330).

Čtenářské životopisy

Nyní se přesuňme ke kvalitativní větvi. Nepůjde už o sociodemografický makropohled, nýbrž o pohled zdola – optikou uživatelské zkušenosti. Shromáždili jsme ve dvou kolech 137 (v letech 2009–2015) a 37 (2017–2019) čtenářských životopisů. První skupina byla základem pro publikaci *Česká čtenářská republika. Generace, fenomény, životopisy* (Trávníček, 2017). Součástí životopisné osnovy tázání byla i témata spojená s digi-sférou (počítače, čtečky, e-knihy, internet ad.). Pokusíme se je zde utřídit a interpretovat.

Celkově převládá k digitální sféře vztah spíše zdrženlivý. Ten je sice zatížen generační bariérou (čím starší narátoři, tím je tento vztah zápornější), ale ani u těch nejmladších nepanuje, pokud jde o čtení, nijak zvlášť silný digi-entuziasmus.

Dost často je čtení na počítači spojováno s větší **únavou a bolestmi očí**: „Z počítače mě bolí oči. Knihy jako takové jsem na internetu nečetla. Mám e-mail. Internet používám každý den – hodku dvě – vyřídím si poštu, kouknu na Facebook“ (důchodkyně, dříve dojička, 64 let). „Při čtení na počítači mi vadí, kdykoli čtu třeba delší článek. Hlavně mi to vadí na oči. Knižky hraji prim – objekt...“ (studentka VŠ, 19 let). Počítač se jeví být jako čtenářsky nepohodlný: „Jinak moc tady nečtu, celkově se mi na počítači špatně čte; potřebuju mít papírovou knížku“ (studentka VŠ, 22 let). Vyskytl se i názor, že počítač nás unavuje natolik, že nám bere i chuť k jakémukoli dalšímu čtení: „Člověk celý den kouká na ten počítač, takže se mi už ani moc číst nechce“ (podnikatel, 51 let).

Velkou skupinu tvoří výpovědi „počítač ano, ale...“, tedy asi v tom smyslu, že pokud už na něm narátoři čtení provozují, tak s nějakým jasným **účelem**, často velmi **pragmatickým**. Několik výpovědí:

„Na počítači větší texty nečtu, to je pro mě jen pracovní záležitost“ (počítačový grafik, 39 let).

„Občas si nakopíruji do počítače pédečka nebo do jiné techniky, ale mám raději papírovou podobu“ (projektant, 30 let).

„Povinnou četbu ve škole si našel [syn] na internetu se slovy: „Já si to vygoogluju“ (psycholožka, 54 let).

První výpověď odkazuje digi-čtení pouze do oblasti práce, zaměstnání; v druhé výpovědi slouží počítač jako úložiště stažených knih (na něž se dost často ani nedostane); ve třetí výpovědi se setkává dvojí čtení – povinná četba a počítač –, přičemž to druhé slouží jako způsob, jak se vyhnout tomu prvnímu. Jde ostatně o strategii velmi rozšířenou. Do této oblasti by patřily i výpovědi typu „nejdříve jsem se digi-sféře bránil, ale pak se ukázalo, že má i své výhody“. „Vůči elektronickým knihám jsem nejdřív měla výhrady. V práci nám dali pokyn, že budeme psát na počítači, a ne na psacím stroji, tak jsem si říkala, že to nezvládnou. Počítačům jsem se bránila, ale pak jsem musela. Chytl mě internet. Pochopila jsem, že tam najdu, co potřebuji – články z psychologie; to je to, co občas čtu večer, když se nedívám na televizi – například si dám vyhledat názory na Junga, čtu i na slovenských serverech“ (psycholožka, 54 let).

Protože hlavní fáze našeho výzkumu (nahrávání) probíhala v letech 2009–2015, tedy v období mocného rozvoje čteček, hodně výpovědí se zákonitě sešlo i na toto téma. Čtečka se mohla jevit jako kompromis mezi klasickou knihou tištěnou a e-knihou: „Se čtečkou jsem se poprvé setkal před půl rokem, ukázala mi ji kamarádka a asi si ji porídím. Ono je to mnohem příjemnější než číst z obrazovky. Je to i skladnější. Na druhou stranu si myslím, že knížky jsou asi pořád lepší“ (student VŠ, 25 let). Nejpozoruhodnější ze všech výpovědí na toto téma je tato: „Teď jsem si oblíbil čtečku elektronických knih a ta mě fascinuje v tom, že se text dá číst lépe než v knížkách – textové pásmo má nějaký rozsah, dá se to zvětšovat, můžete si zapisovat, podtrhávat, přesouvat nejdůležitější data. Mám ji od Vánoc. Mám tam nejen odbornou literaturu, ale i normální knížky. Psal jsem i do nakladatelství a ptal jsem se, zda nevydávají takto více knih. Chodím na stavby a mám to tam stále s sebou. Laici si myslí, že kecám, takže otevíru čtečku a ukážu jim normu. To je velký pomocník“ (revizní technik, 47 let). Čtečka jako řešení čtenářské nouze: „Používám dnes už dost i čtečku. Rozhodla jsem se pro ni tak, že jsem si chtěla přečíst Jiřího Kulhánka – Noční klub. První díl měl permanentně někdo půjčený, takže jsem se hrozně rozčilila a knihu si stáhla. Z počítače mě ale bolí oči, když dlouho čtu“ (studentka VŠ, 25 let). Čtečka jako pohodlné řešení, hlavně na cesty: „Vcelku nedávno

jsem si pořídila čtečku, protože když někam jedu, tak s sebou tahat knížky není úplně jednoduchý. Ale měli by k nim přidat parfém – vůně knih“ (asistentka ve velké firmě, 29 let). Čtečka jako plán do budoucna: „Čtečku možná někdy zkusím, ale asi jen kvůli škole. Dá se tam natáhnout spousta materiálů“ (studentka VŠ, 19 let). Čtečka jako něco, co není potřeba, protože už je tady počítač: „Čtečku nemám, čtu v počítači. A když si koupím některou, kterou už mám v počítači, tak ji z počítače vymažu. Stahuju nejvíc přes Uložto a Torrenty“ (studentka SŠ, 18 let). Čtečka jako nástroj na čtení „spotřební literatury“: „Čtečku mám ráda na spotřební literaturu, třeba detektivky. Na tu jinou literaturu nemám nějak v poslední době nastavení. Za rok více jak dvanáct knih nepřečtu“ (obchodní referentka, 35 let). Čtečka (a e-kniha) jako menší finanční bariéra: „Když mám v ruce knihu, tak je moje. Ještě mám čtečku – Kindle 4. Je to pro mě něco, když potřebuju nezbytně – třeba školní materiál a podobně. Když si máme třeba koupit pět učebnic, tak to natáhnou do čtečky a nemusím platit, třeba i tisícovku“ (cukrář, 19 let).

Značnou část výpovědí na téma digi-čtení tvoří výpovědi, v nichž se srovnává kniha tištěná a kniha elektronická. Dominantní polohou je zdůrazňování předností první z nich. Tyto výpovědi mají často vyznavačský – a někdy i lehce pedagogický – nádech. Několik výpovědí na dané téma – klíčová slova vůně, dotyk, šustění...

„Elektronická podoba mě neláká, protože s tím nemám chuť spát v posteli. Je pro mě důležitý zážitek, jak je to udělané – vazba, papír, přebal, materiál, šustění, ta věc, ta hmotnost“ (učitel na SŠ, 50 let).

„Máme doma čtečku, ale zatím jsme ji nezačali nějak využívat. Nevím, pro mě je ta knížka... jako držet si ji a otáčet ty stránky... to má takový kouzlo, ale pak asi když se jede někam na cestu, ta čtečka může být dobrá, ale knížka je knížka“ (studentka SŠ, 15 let).

„Mám dobrou vizuální paměť a vizualizace je mnohem lepší na papíře než na obrazovce počítače, kde vizuální kontakt není tak silný. Nevnímám to tolika smysly, jako když to má člověk před sebou, dotýká se toho, vidí to, cítí to, podtrhne si to, kde chce, dá si tam obrázek“ (konzultant, 29 let).

„A počítač už vůbec, to je ještě horší, nejsem na to zvyklá. Jsem radši za nějaké klidně hodně staré, třeba i salátové, opatlané vydání z knihovny než to čtení z čtečky, to se mi nelíbí a hlavně mi to přijde i takové neosobní“ (studentka VŠ, 25 let).

„Čím jsem starší, tak mě otravuje doma koukat do počítače, což dřív nebylo. Dříve jsem spíš upřednostnila sociální média, trávil jsem víc čas na Facebooku. Postupem doby jsem zjistila, že mě to přestává bavit. Kolikrát nemám ani chuť si počítač zapnout, naopak si jdu číst“ (grafička, 28 let).

„Elektronické knihy jsou dobrý, ale nechtěla bych to. Dcera si takhle hledala povinnou četbu, když ji neměli nikde k sehnání – přímo na internetu si obracela stránky a četla to přímo tam. Já potřebuju knížku mít v ruce – ty starý, osahány“ (invalidní důchodkyně, dříve švadlena, 41 let).

Co z těchto výpovědí plyne? Dominující polohou je jistá nedůvěra, ba i snad – dost překvapivě – uživatelské nepohodlí. Počítač, čtečka, e-kniha, internet – to vše patří do naší doby, a tím i do čtenářské kultury, ale že bychom je přijímali zcela samozřejmě, to tedy ne. Je vidět generační švy, tedy že čím starší nárotoři, tím více zdrženliví, ba i nepřátelský vztah k digi-sféře. Leč nedůvěra se vine napříč všemi generacemi. Důležitým momentem je, že stále větší část populace je vtahována do digi-sféry, a to i pracovní. Už i řemeslník si musí na internetu vyhledávat nové materiály a postupy. To na jedné straně způsobuje rozšíření této sféry, současně však také únavu, tedy potřebu dopřát si

od digi-sféry odstup, ne-li občas i úplný digitální „detox“. Digi-sféra v nás vyvolává dvě čtenářské reakce, zcela protikladné: (1) protože jsem byl dnes tak dlouho zaměstnán digitálními písmenky, nemám už chuť na ta další (tištěná); (2) protože jsem byl dnes tak dlouho zaměstnán, chci se teď digitálně vypnout a dopřát si jiná písmenka (tištěná).

Ergonomika

V této části máme co činit s něčím, co bychom mohli nazvat praktickým vykonáváním vlastního aktu čtení (ergonomikou čtení). Pokud předchozí dva zdroje (statistika a čtenářské životopisy) byly založeny na vlastních deklaracích respondentů a narátorů, nyní se v daleko větší míře ke slovu dostává jakoby objektivní testování. Podtrhněme slovo *jakoby*, neboť ani u tohoto způsobu zkoumání nemůže jít jen o čisté měření a testování – například metodou *eyetracking* či vyplňováním testů zaměřených na porozumění textu. Jinak řečeno: i za těmito zjištěními se – někdy dost podstatně – skrývají postoje těch, kdo jsou testováni. Čili ani testování a měření není hodnotově neutrální operací.

Níže podáváme souhrn nejpodstatnějších zjištění z několika výzkumů:³

- Čtení v elektronických médiích směřuje spíše k vyhledávání, zatímco čtení v médiích tištěných je zaměřeno více na informace a jejich pochopení.
- Čtení na monitoru je až o třetinu pomalejší než čtení z tištěné stránky.
- Mnoho lidí má tendenci číst jen obsah první obrazovky, další už buď vynechává, nebo ji jen přelétne.
- Digitální prostředí nás zahrnuje velkým množstvím údajů, proto máme potřebu číst daleko selektivněji.
- S rozšiřující se digi-sférou narůstá i nelineární čtení, čímž se snižuje naše koncentrace, značným dílem i proto, že máme na počítači často otevřená různá okna (fenomén *multitasking*).
- Čtení lineárních narativních textů na počítačové obrazovce vede k menšímu pochopení než čtení týchž textů na papíru; vizuální a haptická (hmatová) podoba dává u tištěného textu daleko větší představu úplnosti, oproti tomu čtenáři textů na obrazovce jsou omezeni jen na vizuální stránku, a to vždy jen tak, že v jednom okamžiku vidíme pouze jednu část textu.
- Není velký rozdíl mezi pochopením textů do 500 slov (zhruba jedna obrazovka); u delších textů se pochopení výrazně přechyluje k tištěným textům.
- Převažující pohyb, který vykonávají naše oči na počítačové obrazovce, má podobu písmene F: začínáme klasicky jako při čtení tradičním (nahore a zleva doprava), poté rychle dolů, v jistém okamžiku jdeme opět doprava, ale už ne tolik jako na začátku, a poté už jen dolů.
- U tištěné knihy máme daleko větší pocit lokalizace: víme, kde (v které její části) jsme.
- Do čtení textů v digitálním prostředí, zejména pro účely studijní, si nepřenášíme návyky ze čtení papírových textů (podtrhávání, zvýrazňování), daleko více zde vládne rychlé prohledávání.

3 Čerpáme především z těchto zdrojů: Baron, 2015; Gerlach a Buxmann, 2011; Hillesund, 2010; Jabr, 2013; Liu, 2005; Mangen, 2008; Mangen, Walermo a Brønck, 2013; Myrberg a Wiberg, 2015; Nilsson, 2014; Schledrick Ross, McKechnie a Rothbauer, 2018; Singer – Alexander, 2017; Sorrentino, 2018; Spitzer, 2014; Wolf, 2018; anotovaný seznam literatury k tomu tématu viz: <https://writing.berkeley.edu/resource/recommended-sources-digital-reading> [přístup 2019-07-17].

- Digitální prostředí nás nutí číst globálněji, mnohem hůře se soustředujeme na detaily – textové i významové.
- V přechodu z paměti krátkodobé (epizodické) do dlouhodobé (sémantické) hraje značnou roli i povaha média – u tištěných textů je tento přechod daleko jednodušší.
- Otáčení papírových stránek v knize je něco jako zanechávání stop naší fyzické přítomnosti v textu; e-čtení nám toto nenabízí.
- Papírová stránka nám skýtá daleko více příjemných hmatových zážitků než e-kniha. Jako výrazná nit se těmito poznatky vine pocit dotyku (haptičnost) jako aspekt, který rozděluje čtení digitální a čtení tradiční, jakkoli – technicky vzato – jednotlivé přístroje (počítač, laptop, čtečka, chytrý mobil) neskýtají plně identické haptické vjemy. Přece však mají více společného než rozdílného. Podívejme se na haptičnost blíže optikou jednoho výzkumu. Následující dvě tabulky ukazují haptické pocity při čtení papírové knihy a pocity nesouladu při čtení e-knih. Daný výzkum pracoval se vzorkem 30 respondentů (Gerlach a Buxmann, 2011) a je svou povahou blíže k zaznamenávání výroků a jejich statistického vyhodnocení než k testování. V následujících tabulkách představuje vždy jen prvních sedm položek.

Tab. 1 Papírová kniha – příjemné haptické aspekty (zdroj: Gerlach – Buxmann 2011 (N=30))

pořadí	haptický aspekt	Vyjádření v procentech
1.	pocit stránky a papíru	93,3 %
2.	pocit otáčení stránky (dopředu, dozadu, listování)	80,0 %
3.	pocit vazby	70,0 %
4.	pocit, že mám knihu v ruce, když čtu	56,7 %
5.	pocit knihy, její hmotnosti	46,7 %
6.	přirozený (netechnický) pocit knihy	40,0 %
7.	pocit toho, jak v knize postupuji	36,7 %

Tab. 2 E-kniha – co je mi na ní nepříjemné (zdroj: Gerlach a Buxmann 2011 (N=30))

pořadí	výroky o nesouladu	Vyjádření v procentech
1.	„chybí mi papír při otáčení stránek“	56,7 %
2.	„chybí mi příjemný pocit papíru při čtení“	36,7 %
3.	„když knihu držím, nemohu pociťovat, jak v ní postupuji“	33,3 %
4.	„držení e-knihy působí hrozně“	26,7 %
5.	„necítím se, jako bych četl knihu“	26,7 %
6.	„e-kniha působí odtaziť / studeně / neosobně“	23,3 %
7.	„e-kniha působí uměle“	23,3 %

Za povšimnutí zde stojí i jistá nesymetrie mezi procentními údaji první a druhé tabulky. O čem to svědčí? Že užívání papírové knihy je nám daleko příjemnější než to, jak nám není příjemné užívání knihy elektronické. Tedy, že e-kniha nám možná ani tak nevadí, ale kniha papírová nabízí daleko více a příjemnějších haptických zážitků.

Co z toho vyplývá? Asi nejpodstatnějším zjištěním budiž fakt, že čtení není ze své podstaty jen operací kognitivně-psychickou, ale i tělesnou (viz Piper 2013, s. 1–23). Podstatné pro to, jak jsme schopni s textem navázat kontakt, jakým způsobem ho čteme a co si z něj nakonec odneseme, je i jeho prostorový rozměr. A právě ten mobilizuje naši

tělesnost... a tělesnost má svůj neoddiskutovatelný význam pro samotné čtení, pro jeho průběh i kvalitu (viz např. Magen a van der Weel, 2016; McLaughlin, 2015). *Medium* – jak už víme od Marshalla McLuhana – je i *message*. Digitální doba k tomu připojuje poznatek, že čtení je i – *sensuality a body*.

Shrnutí a závěry

Statistická data ukázala, že mezi čtením a užíváním internetu (a vůbec všech digi-materiálů) vládne korelace, tedy že internet – na úrovni sociodemografické makroskopie – nejde proti čtení. Výroky narátorů v rámci jejich čtenářských životopisů přinesly poznatek, že tradiční čtení papírových knih je vnímáno stále jako uživatelsky příjemnější, a to dokonce i u nejmladší generace, tedy mezi těmi, kdo jsou „digitálními domorodci“. Ergonomická zkoumání vyjevila, že čtení není jen operací kognitivně-psychickou, ale i tělesnou, tedy že i naše mysl se aktivizuje daleko výrazněji, když je stimulována haptickými (hmatovými) vjemy. Ano, jeden rozměr čtení je i *need for touch* (Gerlach a Buxmann, 2011, s. 2). Tyto tři perspektivy představují komplexní pohled na digi-čtení, a to především tím, že se vzájemně doplňují, jakkoli ne vždy afirmativně.

Digitální revoluce (*digital turn*) kvalitativně nového recipienta nerodí (Kowalska, 2014, zejm. 150–172). Spíše prohlubuje některé naše předchozí poznatky – především ten, že čtení je součástí širší kompetence, a sice kompetence mediální. Dokonce snad, že „doba internetová představuje posílení čtenáře, jeho statusu“ (Furedi, 2015, s. 213). Ano, co do šíře nabídky čtenář nikdy neměl tolik možností, jak se dostat k různým čtenářským materiálům, jak si kupovat knihy přes internetové knihkupectví a antikvariáty, jak shánět informace o nich, jakož i o jejich autorech atd. Díky internetu více víme o anonymních čtenářích, tedy o těch, jejichž stopu jsme předtím neměli jak zachytit – blogy, knižní databáze, diskusní čtenářské skupiny, facebookové komunity ad. (viz Koziołek, 2017, s. 21). Na druhé straně jsou tu i zjištění, která zakládají na problémy do budoucna (Spitzer, 2016). Jinak řečeno: naše kultura je stále nesena napětím mezi „digitálními přistěhovalci“, tj. těmi, jež digitální revoluce zastihla již v jisté fázi jejich života, a „digitálními domorodci“, tj. těmi, kdo se do digitální revoluce narodili a považují její výdobytky za něco zcela samozřejmého. Daleko přirozenější jsou pro ně způsoby čtení, které plně rozvinula až digi-doba – *browsing, skimming, navigating, scanning*. Nevíme, jak se tato kultura bude vyvíjet, až ti první budou tvořit jen zanedbatelnou menšinu. Neměla by zapadnout slova Manfreda Spitzera, čelného digi-katastrofisty: „vyhraji ti, kdo se budou včas a vážně zabývat jejími [digitality] riziky a vedlejšími účinky“ (Spitzer, 2016, s. 299). Digi-sféra sice rozšiřuje sféru čtení, ale současně nás zahrnuje obrovským množstvím materiálu, což může vést k „evoluční lenivosti“ (Jarecka, 2006, s. 276), případně – a paradoxně – k redukci čtení, tj. k zúžení čtenářského horizontu (Van der Weel, 2019, s. 64).

Že s digitální dobou jsme v naší čtenářské a mediální kultuře svědky změny – to je mimo diskusí. Jen pouze ještě s jistotou nevíme, o jakou změnu se jedná. O jednu z mnoha, kterých jsme v historii už zažili už několik? Nebo o změnu, která zásadně mění naši kulturu a s ní i čtení? Nebo dokonce jde o změnu, jež způsobuje nevratné změny našich mozkových a neurálních center?

Studie vznikla v rámci realizace projektu Česká literární bibliografie – Český literární internet: data, analýzy, výzkum, CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_013/0001743, který je spolufinancován Evropskou unií prostřednictvím Evropských strukturálních a investičních fondů v rámci operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání.

Literatura

BARON, Naomi S., 2015. *Words Onscreen. The Fate of Reading in a Digital World*. Oxford ad.: Oxford University Press, ISBN 978-0-19-931576-5.

BIRKERTS, Sven, 1994. *The Gutenberg elegies: the fate of reading in an electronic age*. Boston, Mass.: Faber and Faber. ISBN 0-449-91009-1.

DILLON, Andrew, 1992. Reading from paper versus screens: a critical review of the empirical literature. *Ergonomics* [online]. **35**(10), 1297–1326 [přístup 2019-07-17]. ISSN 1366-5847. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/228707100_Reading_from_paper_versus_screens_A_critical_review_of_the_empirical_literature.

DUGUID, Paul. Material Matters: Aspects of the Past and the Futurology of the Book [1996; přístup 2019-03-12]. Dostupné z: <http://imdisglut.udassunta.caazrafe.pw/4FTweasvyb2Nh63s/>.

FLUSSER, Vilém. *Do universa technických obrazů*. 2001. Přel. Jiří FIALA. Praha: OSVU. ISBN 80-238-7569-8.

FUREDİ, Frank, 2015. *Power of Reading. From Socrates to Twitter*. London: Bloomsbury, 2015. ISBN 978-1-4729-1477-4.

GERLACH, Jin a Peter BUXMANN. Investigating the acceptance of electronic books – the impact of haptic dissonance on innovation adoption [2011; přístup 2019-03-25]. Dostupné z: <https://www.semanticscholar.org/paper/Investigating-the-acceptance-of-electronic-books-of-Gerlach-Buxmann/be70afda88b0a84b81f3b98424b372ef064ebb27>.

GOŁĘBIEWSKI, Łukasz, 2008. *Śmierć książki: No future book*. Warszawa: Biblioteka Analiz. ISBN 978-83-611-5403-7.

GOMEZ, Jeff, 2008. *Print is dead: books in our digital age*. New York: Macmillan. ISBN 978-0-230-61446-8.

HILLESUND, Terje, 2010. Digital reading spaces: How expert readers handle books, the Web and electronic paper, *First Monday* [online]. **15**(4) [přístup 2018-10-16]. Dostupné z: <http://www.firstmonday.org/article/view/2762/2504>.

JABR, Ferris. The Reading Brain in the Digital Age: The Science of Paper versus Screens [2013; přístup 2018-10-16]. Dostupné z: <https://www.scientificamerican.com/article/the-reading-brain-in-the-digital-age-why-paper-still-beats-screens/>.

JARECKA, Urszula. Struktura czasu użytkowników nowych technologii komunikacyjnych. Konsekwencje antropologiczne zmian. In: Henryk DOMAŃSKI, Henryk, Antonina OSTROWSKA a Paweł B. SZTABIŃSKI, eds. *W środku Europy? Wyniki europejskiego sondażu społecznego*. Warszawa: IFiS PAN, s. 267–291. ISBN 83-7388-101-8.

JENKINS, Henry, 2006. *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York; London: New York University Press. ISBN 978-0-8147-4281-5.

KOWALSKA, Anna, 2014. *Nowy odbiorca? Przemiany obrazu odbiorcy w wybranych koncepcjach współczesnej kultury*. Warszawa: Oficyna Naukowa. ISBN 978-83-64363-06-1.

KOZIOŁEK, Krystyna, 2017. *Czas lektury*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. ISBN 978-83-226-3121-8.

LIU, Ziming, 2005. Reading behaviour in the digital environment: Changes in reading behaviour over the past ten years. *Journal of Documentation* [online]. **61**(6), 700–712 [přístup 2018-10-17]. ISSN 0022-0418. Dostupné z: <https://pdfs.semanticscholar.org/2dfd/8e98a271cc7d92bde32d216f254c8800e205.pdf>.

MANGEN, Anne, 2008. Hypertext fiction reading: Haptics and immersion. *Journal of Research in Reading* [online]. **31**(4), 404–419. ISSN 1467-9817.

MANGEN, Anne, Bente R. WALERMO a Kolbjørn BRØNNICK, 2013. Reading linear texts on paper versus computer screen: Effects on reading comprehension. *International Journal of Educational Research* [online]. **58**, 61–68. ISSN 0883-0355.

- MANGEN, Anne a Adriaan VAN DER WEEL, 2016. The evolution of reading in the age of digitisation: an integrative framework for reading research. *Literacy* [online]. **50**(3), 116–124 [přístup 2018-10-17]. ISSN 1741-4369. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/lit.12086>.
- McLAUGHLIN, Thomas, 2015. *Reading and the Body. The Physical Practice of Reading*. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-137-54131-4.
- MYRBERG, Caroline a Ninna WIBERG, 2015. Screen vs. paper: what is the difference for reading and learning. *Insights* [online]. **28**(2), 49–54 [přístup 2019-03-19]. ISSN 2156-4868. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/281482281_Screen_vs_paper_What_is_the_difference_for_reading_and_learning.
- NILSSON, Skans Kersti, 2014. Reading in a changing society. Some examples of its impact in the Swedish context. In: Marju LAURISTIN, Peeter VIHALEM, eds. *Reading in Changing Society*, Tartu: University of Tartu Press, s. 118–132. ISBN 2382-6673.
- PARKS, Tim, 2014. *Where I'm Reading From*. London: Vintage. ISBN 9781784701796.
- PIPER, Andrew, 2013. *Book Was There. Reading in Electronic Times*. Chicago – London: The University of Chicago University Press. ISBN 978-0-226-66978-6.
- RODAK, Paweł, ed., 2009. *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: le Goff, Chartier, Hébrard, Fabre, Lejeune*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. ISBN 978-83-235-0574-7.
- SHELDRIK ROSS, Catherine a Lynne (E. F.) McKECHNIE a Paulette ROTHBAUER, 2018. *Reading Still Matters. What Research Reveals about Reading, Libraries and Community*, Santa Barbara ad.: Libraries Unlimited. ISBN 978-1-4408-5576-4.
- SINGER, Lauren M. a Patricia A. ALEXANDER, 2017. Reading on Paper and Digitally: What the Past Decades of Empirical Research Reveal, *Review of Educational Research* [online]. **87**(6), 1007–1041. ISSN 0883-0355.
- SORRENTINO, Pasqualina, 2018. The mystery of the 'digital natives' existence: Questioning the validity of the Prenskian metaphor, *First Monday* [online]. **23**(10), nestr. [přístup 2019-03-19]. ISSN 1396-0458. Dostupné z: <https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/9434/7598> [přístup 2019-04-15].
- SPITZER, Manfred, 2014. *Digitální demence: jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Přel. František RYČL. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-872-7.
- SPITZER, Manfred, 2016. *Kybernemoc!: jak nám digitalizovaný život ničí zdraví*. Přel. Iva KRATOVCHVÍLOVÁ. Brno: Host. ISBN 978-80-7491-792-9.
- TRÁVNÍČEK, Jiří, 2017. *Česká čtenářská republika. Generace, fenomény, životopisy*. Brno: Host. ISBN 978-80-7491-850-6.
- VAN DER WEEL, Adriaan, 2019. Reading. In: Agnes PHILIPS a Michael BHASKAR, eds. *The Oxford Handbook of Publishing*. Oxford: Oxford University Press, s. 55–70. ISBN 978-0-19-879420-2.
- WIERNY, Sebastian, 2009. „Elektroniczne zasoby tekstowe w odbiorze użytkowników internetu w świetle badań“. In: Krzysztof MIGOŃ a Marta SKALSKA-ZLAT, eds.: *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 329–340. ISBN 978-83-229-3070-0.
- WOJCIECHOWSKI, Jacek, 2004. Odbiorcze transformacje w komunikacji. In: HESKA-KWAŚNIEWICZ, Krystyna a Diana PIETRUCH-REIZES, eds. *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Żmigrodzkiemu*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 51–61. ISBN 8322613059.
- WOLF, Maryanne, 2018. *Reader, Come Home. The Reading Brain in a Digital World*. New York: HarperCollins. ISBN 978-0-06-238878-0.

TRÁVNÍČEK, Jiří. „Čtečka může být dobrá, ale knížka je knížka“ (Čtení digitální a čtení tradiční). *Knihovna: knihovnická revue*, 2019, **30**(2), 36–47. ISSN 1801-3252.